



JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt viermaal per jaar

Jaargang 5, Nummer 3 / Tewet 5752 - januari 1992

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

DE JODEN IN DE NEDERLANDEN VOOR CA 1500

door Jaap Hagedoorn.

'Bij 't duizendtal voeg 't honderdtal drie keren
Met vijftig minus één moet men dit nog vermeren
Augustus liep ten eind, toen men te Zwol de Joden,
Gewis ter liefde Gods, met zwaard en vuur ging doden.'

Zo luidt het tel-vers bij het jaartal 1349 van de Zwolse burgemeester Snavel. Hij markeerde daarmee een dieptepunt in de laat-middeleeuwse geschiedenis van de joden in de Nederlanden. Want niet alleen in Zwolle, maar ook elders in deze streken werden de joden in het jaar 1349 met vervolging en dood bedreigd. De joden kregen de schuld van de pestepidemie die aan het eind van de jaren veertig van de 14e eeuw Europa teisterde. Als gevolg van de spijs- en reinheidsvoorschriften vielen namelijk relatief veel minder joden ten offer aan de zwarte dood, wat hen in de ogen van hun omgeving verdacht maakte. In deze bijdrage willen wij ingaan op de geschiedenis van de joden in Europa en de Nederlanden voor ca. 1500.

De joden in Europa

Volgens sommigen waren de joden al tijdens de veldtochten van Julius Caesar, dus voor het begin van de christelijke jaartelling, in deze streken gearriveerd in het gevolg van de keizerlijke legers. Overall in de toen moderne wereld kon men joden aantreffen, die sociaal en politiek gelijkberechtigd waren. Schattingen geven aan dat rond het jaar 70, toen de tempel werd verwoest, zo'n 2½ miljoen joden in Judea woonden en 4 miljoen erbuiten. Niet alleen in het Romeinse Rijk, maar ook later in de islamitische emiraten en kalifaten - die zich uitstrekten van Spanje in het Westen tot gebieden die tegenwoordig tot India, Pakistan en de Sovjet-Unie behoren in het Oosten - vond men grote Joodse gemeenschappen.

Nadat in de 4e eeuw de christelijke religie in het Romeinse Rijk tot staatsgodsdienst was verheven, veranderde de positie van de niet-christelijke bevolkingsgroepen in het rijk. Zij werden tweederangs burgers, waarbij gezegd moet worden dat de positie

van de joden aanvankelijk beter was dan die van heidenen en niet-orthodoxe christenen. De joden werden "slechts" verdergaand geïsoleerd en geweerd uit het ambtelijk en economisch leven, niet vervolgd of met het zwaard op de keel gedwongen tot bekering. De Paus verbood aanvankelijk zelfs gedwongen dopen en bijgelovige aantijgingen, zoals die van de rituele moord op christenkinderen.

Desondanks vielen de joden maar al te vaak ten offer aan fanatieke volksbewegingen die of uit religieuze motieven of uit politieke en economische motieven - de joden waren al voor het jaar 1000 in hun klassieke rol van wetenschappers, handelaren en geldschietters gedrukt - hun agressie, angst of afgunst op de weerloze, want ongewapende joden koelden. Voor hun bescherming waren dezen vooral afhankelijk van de landsheren of stadsregeringen die de joden de hand boven het hoofd hielden omdat zij hun geldschietters waren. Toch konden ook die machthebbers niet altijd verhinderen dat de joden vervolgd en vermoord werden. Zo werden de joden in de steden van het Duitse rijk tijdens de kruistochten naar het

Heilige Land (1096-1209) herhaaldelijk door de doortrekkende kruisridders en hun gevolg - die immers de ongelovigen gingen bestrijden - massaal vermoord bij wijze van voorschot op de strijd die komen zou.

De economische en juridische positie van de joden verslechterde naarmate de middeleeuwen hun einde naderden. Steeds vaker kwam het voor dat joden verbannen werden - zoals uit Engeland in 1290, uit Frankrijk verschillende malen tussen 1182 en 1394, uit Spanje in 1492 en uit Portugal in 1496 - of gedwongen werden zich te laten dopen. De katholieke kerk die zich aanvankelijk verzet had tegen gedwongen dopen en bekering van de joden, greep nu middelen als discriminatie en geweld aan om de joden te kerstenen.

De joden in de Nederlanden

Over de geschiedenis van de joden in de Nederlanden gedurende de middeleeuwen worden we slechts sporadisch geïnformeerd door de aan ons overgeleverde bronnen. Bovendien kenden de Nederlanden in de vroege middeleeuwen onvoldoende steden van formaat. Alleen in die steden konden de joden zich handhaven, omdat zij zich door kerkelijke en wereldlijke verboden genoodzaakt zagen werkzaam te zijn in beroepen verwant aan handel en wetenschap. Pas bij de opkomst van de steden in de Nederlanden zal ook het aantal joden zijn toegenomen. Aangezien de Nederlanden vanaf de tiende eeuw deel uitmaakten van het Duitse keizerrijk, golden de wetten die daar de positie der joden regelden dus ook hier. De joden genoten de bescherming van de keizer of van de landsvorst, maar ze werden lang niet altijd beschermd als dit nodig was.

Uit de bronnen is ons bekend, dat er voor het jaar 1000, met name in de zuidelijke delen van de Nederlanden, toch al joden woonden of joodse gemeenschappen bestonden. Zo kende Doornik sinds de vierde eeuw een joodse gemeente. En in 945 werden uit Hoei - bij Hasselt (B) - alle joden verdreven. De stad raakte hierna overigens in verval, omdat de joden de kurk waren waarop de economie van Hoei dreef. In 1232 kregen de joden te Mechelen van het stadsbestuur daar, het privilege om in vis, zout en vee te handelen. De positie van de joden in Brabant was - afgezien van het feit dat zij ter onderscheiding een jodenteken op hun kleren moesten dragen - in de middeleeuwen relatief gunstig, omdat zij de bescherming van de opeenvolgende hertogen genoten. Zo bracht de hertog hen in 1310 in veiligheid in Gennep toen ze belaagd werden door boeren en kooplieden.

Wanneer de eerste joden in de noordelijke Nederlanden aankwamen is gehuld in het duister van

het verleden. Mogelijk kwamen groepen joden naar Holland toen de graven van Henegouwen in 1299 tevens graven van Holland werden. Uit een register van huizenbezit binnen Keulen, dat in 1235 begint, kunnen we opmaken dat er in ieder geval in Roermond, Groenlo, Nijmegen, Salland en andere plaatsen in de noordelijke gewesten joden woonden. De eerste melding van de aanwezigheid van een joodse gemeenschap in het huidige Nederland dateert uit 1295. In een magistraatsbrief van de stad Maastricht wordt de Jodenstraat aldaar genoemd. In de daaropvolgende halve eeuw vinden we in de archiefbronnen steeds meer vermeldingen van joodse individuen of gemeenschappen.

Opvallend daarbij is, dat deze met name in de oostelijke en zuidelijke gedeelten van de Nederlanden te vinden waren. Dit hing samen met het feit dat in het oosten en zuiden de cultuur- en handelscentra van die tijd te vinden waren, zoals de Rijn- en IJsselsteden en de steden in Gelderland, Brabant en Limburg. In steden waar ze in de hun toegestane beroepen geen emplooi konden vinden, zullen we immers minder snel joden aantreffen. Pas aan het eind van de middeleeuwen winnen de handelssteden in Holland, Zeeland en Vlaanderen aan economisch en cultureel gewicht en eerst dan vinden we ook daar grotere groepen joden.

Tussen 1348 en 1350 teisterde de pest Europa. De panische angst voor deze ziekte reisde de Zwarte Dood vooruit en haar boodschappers waren veelal de flagellanten, rondtrekkende groepen mensen die meenden de schuld van de wereld - de pest moest immers wel een straf Gods zijn - te kunnen verminderen door zelfkastijding. Niet alleen in zonde werd echter de oorzaak van de pest gezocht. Het was opvallend dat de joden, als gevolg van hun spijs- en reinheidsvoorschriften relatief minder vaak ten slachtoffer vielen aan de gevreesde ziekte. Al snel verspreidde zich het gerucht dat de joden de waterbronnen hadden vergiftigd om de christenen uit te roeien. Dit leidde er toe dat in tal van Nederlandse steden de joden - soms ter ere van God, zoals uit het citaat aan het begin van dit artikel blijkt - werden vermoord. We beschikken hier over erg weinig directe bronnen, maar uit de zogenaamde Memorboeken blijkt overduidelijk dat de joodse gemeenschappen van St.Truiden, Hoei, Sittard, Susteren, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Den Bosch, en van steden in Holland, Utrecht, Gelderland en Overijssel werden uitgeroeid.

Toch mag de angst voor de pest niet als enige reden voor deze massale vernietiging genoemd worden. Uit recent Duits onderzoek is vast komen te staan dat ook politieke en economische motieven een rol kunnen hebben gespeeld. Met name in de kleinere Duitse steden en vorstendommen hadden de joden alleen bescherming van de magistraat of de landsvorst

C))))))))))))))))))))))))))))))D
 5 **KLEZMER-MUZIEK IN ZWOLLE** 5
 F))))))))))))))))))))))))))))))E

Op zaterdagavond 18 januari 1992 zal om 21.00 uur het muziekgezelschap 'Di Gojim' een concert van Klezmer-muziek ten beste geven in het Papenstraattheater in Zwolle. Uit Kijk-Uit-Magazine van januari 1992 nemen we het volgende over:

'Al sinds de middeleeuwen trekken joodse muzikanten, klezmerim genaamd, door Europa. Klezmerim waren hofmuzikanten, maar speelden ook op straat, of op bruiloften. Joodse emigranten namen deze Jiddische muziek mee naar de V.S. en voegden aan de Oosteuropese ritmes invloeden uit de jazz toe. Klezmer-orkest 'Di Gojim' speelt naast de feestelijke variant van de Jiddische muziek ook de melancholieke liederen en voegt een nieuw element aan de oude traditie toe. In de Jiddische taal betekent 'Goj' zoiets als 'niet-Jood', en zo kan het gebeuren dat Gojim, niet-Joden, een joodse muziektraditie nieuw leven inblazen.'

De toegangsprijs is f 12,50 (CJP/Pas65/Studenten f 10,-).

C))))))))))))))))))))))))))))))D
 5 **CURSUS JOODSE MUZIEK** 5
 F))))))))))))))))))))))))))))))E

De laatste avond van de cursus 'Inleiding Joodse Muziek' is er een schriftelijk evaluatie gehouden onder de deelnemers. Van de ruim 20 deelnemers hebben 15 het formulier ingevuld. De reacties waren over het algemeen zeer positief, alhoewel de waardering per avond nogal uiteenliep. Over de eerste avond waarop een algemeen overzicht van de joodse muziek werd gegeven, waren de respondenten unaniem tevreden: 'de avond gaf een goed beeld', 'vooral de muzikale voorbeelden waren erg leerzaam', 'de avond had wat langer mogen duren om alle illustratiemateriaal wat uitgebreider te kunnen zien/horen'.

Ook over de tweede avond die over Jiddische muziek ging, waren de meningen zeer positief: 'heel boeiend', 'levendig, vol vuur!', 'zeer interessant, vooral de achtergrond van de taal'. Alleen had men wat meer voorbeelden uit het eigen repertoire van de inleidster verwacht. Over de derde avond met als onderwerp Sefardische muziek waren de meningen wat meer verdeeld.

De vierde avond waarop een inleiding werd gehouden over Chazzanoet, vonden alle respondenten weer zeer geslaagd: 'heel boeiend, wel moeilijk', 'zou er graag meer over willen horen', 'eigen gezon-

gen voorbeelden zeer gewaardeerd'. De reader die bij de cursus te krijgen was, werd als zeer informatief omschreven ter voorbereiding en ter nalezing.

Bij de algemene opmerkingen gingen veel stemmen op om volgend jaar de cursus te herhalen of er een vervolg op te programmeren. Het probleem daarbij zal echter zijn of het mogelijk is sprekers te vinden die in staat zijn de verschillende onderwerpen gedurende meer avonden en diepgaander te behandelen dan nu in deze inleidende cursus gebeurd is. Deze cursus herhalen met andere inleiders is wel te realiseren, maar of de cursus dan meer te bieden heeft dan het inleidende karakter van de huidige cursus..., dat blijft voorlopig even de vraag.

We kunnen dus stellen dat de cursus goed is aangeslagen. Het bestuur zal zich beraden op een eventuele herhaling van of voortzetting op deze cursus.

C))))))))))))))))))))))))))))))D
 5 **BIBLIOTHEEK** 5
 F))))))))))))))))))))))))))))))E

Tijdschriftenkast

In de bovenzaal van de synagoge staat sinds enige tijd een tijdschriftenkast van onze stichting. Daarin liggen ter inzage tijdschriften van onze stichting en van het Genootschap Nederland-Israël. Ze zijn niet om mee te nemen of om geleend te worden. Mocht u toch een artikel wat langere tijd willen bestuderen, dan kunt u een regeling treffen met de contactpersoon voor de bibliotheek (zie hieronder).

Ontvangen boeken en tijdschriften

Van mevrouw L. Engberts te Zwolle ontvingen we de boeken 'De Joden van Bourtange en Vlagtwedde.... een herinnering' en 'De synagoge in het veen, Het verhaal van de "Pekelder" Joden, 1693-1942', beide geschreven door Geeske S. Koeman-Poel en uitgegeven in 1985 resp. 1989. Verder ontvingen we van haar een aantal jaargangen van het tijdschrift Kolenoe. Onze hartelijke dank daarvoor.

Het tijdschrift Kolenoe

'Kolenoe' betekent 'Onze stem'. Kolenoe was, zoals de ondertitel luidde, een blad 'voor de bewust Joodse vrouw'. Het verscheen 10 maal per jaar (later 6 maal) van najaar 1981 tot januari 1987. Samen met de reeds aanwezige nummers hebben we dit tijdschrift nu compleet op de eerste twee nummers van de eerste jaargang na. We stellen het zeer op prijs, als iemand ons aan die eerste twee nummers zou kunnen helpen, al was het maar in de vorm van fotocopiën.

Giften in de vorm van boeken

Ook voor andere boeken of tijdschriften op het gebied van het Jodendom houden we ons aanbevolen.

Contactpersoon bibliotheek

Contactpersoon voor de bibliotheek is voorlopig de voorzitter van onze stichting Peter van 't Riet, tel. 038-536647. Mocht een van de lezers van ons blad het beheer van de kleine, maar langzaam groeiende bibliotheek willen gaan verzorgen, dan willen we daarover graag nader in gesprek komen.

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5 **CURSUS ABRAHAM-VERHALEN** 5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

Begin 1992 organiseert de Stichting Judaica Zwolle in samenwerking met de Folkertsma Stichting voor Talmudica de cursus 'Abraham' uit de leergang 'Leren voor het leerhuis'. In deze cursus worden teksten en thema's uit Tenach en joodse traditie bestudeerd aan de hand van midrasj, middeleeuwse commentaren en moderne joodse verklaringen. Stap voor stap wordt verkend hoe de verhalen over Abraham in de joodse traditie worden benaderd en uitgelegd.

Voor wie de cursus bedoeld is

De cursus is bedoeld voor leerhuisbezoekers. In principe kan ieder die enige tijd aan een leerhuis heeft deelgenomen, deze cursus volgen. Ook voor anderen staat de cursus open. Zij moeten dan wel een zekere vertrouwdheid hebben met de basisopvattingen van de joodse traditie.

Wat de cursus beoogt

Wij willen met deze cursus bereiken dat leerhuisdeelnemers de mogelijkheid krijgen een intensieve en diepgaande studie te maken van thema's en teksten uit de joodse traditie, en dat zij leren zelfstandig te werken met het materiaal. Op deze wijze kan ook een bijdrage geleverd worden aan de vorming van kader binnen het leerhuis.

Hoe er gewerkt wordt

Tijdens de cursus wordt er op de volgende manier gewerkt. Elke deelnemer krijgt een materialenboek met de te bestuderen teksten en commentaren, en een werkboek met vragen en aanwijzingen voor de bestudering van de teksten. Het grootste deel van de tijd wordt gewerkt in groepen van ca. 7 personen. De docent gaat regelmatig de groepen langs om vragen te beantwoorden, vragen te stellen en te stimuleren. Een dag wordt meestal begonnen en afgesloten met een plenaire bespreking. Teksten en commentaren zijn voor een groot deel in het Engels.

Waar de cursus gehouden wordt

De cursus wordt gehouden in de bovenzaal van de synagoge van Zwolle. Deze synagoge is van 1984 tot 1989 gerestaureerd en in schitterende staat hersteld.

Het gebouw heeft naast zijn religieuze bestemming een cultureel-educatieve bestemming gekregen. De zalen zijn ingericht voor vergaderingen, lezingen en cursussen. De Stichting Judaica Zwolle houdt al haar cursusactiviteiten in de kleine bovenzaal van de synagoge, die aan ca. 20 cursisten een sfeervol onderdak biedt. Het adres van de synagoge is Samuel Hirschstraat 8 (voorheen Schoutenstraat) te Zwolle (gelegen tegenover de Nieuwe Markt).

Wanneer de cursus gehouden wordt

De cursus bestaat uit vier studiedagen die worden gehouden op de zondagen 26 januari, 9 en 23 februari en 8 maart 1992. Elke studiedag duurt van 10.00 tot 17.00 uur. Tussen de studiedagen door zal men ongeveer één avond per week aan de verwerking en voorbereiding moeten besteden.

Door wie de cursus begeleid wordt

De cursus wordt gegeven door mevr. drs. Dodo van Uden. Van 1962 tot 1970 studeerde zij theologie aan de Universiteit van Amsterdam (Oude Testament en Judaica). Daarna specialiseerde zij zich in Judaica onder leiding van rabbijn Y. Aschkenasy. Momenteel is zij leerhuisdocente bij de Folkertsma Stichting.

Wat de cursus u kost

Om de kosten van de cursus te bestrijden wordt van de deelnemers een cursusgeld van f 238,- gevraagd. Dat bedrag omvat de volgende posten:

- inschrijfkosten f 25,-
- leskosten f 175,-
- studiemateriaal f 30,-
- consumpties (excl. lunch) f 8,-

Brood voor de lunch dient men zelf mee te nemen. Het inschrijfgeld van f 25,- wordt direkt bij inschrijving voldaan en bij afmelding niet terugbetaald. De cursus kan alleen doorgaan als er tenminste 12 deelnemers zijn. Wie in verband met zijn of haar financiële situatie het bedrag moeilijk kan betalen, maar de cursus toch wil volgen, kan contact op nemen met Peter van 't Riet, de voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle (tel. 038-536647). Er wordt dan bekeken of een oplossing getroffen kan worden.

Hoe u meer informatie kunt krijgen en hoe u zich kunt inschrijven

Mocht u behoefte hebben aan meer informatie over de cursus dan kunt u eveneens bellen met bovenstaand telefoonnummer. Wilt u zich inschrijven, dan kunt u zich melden bij onze administratie (tel. 038-539283). Na toezending van de informatiefolder kunt u dan de antwoordkaart retourneren en het inschrijfgeld voldoen.

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5 **BOEKBESPREKING** 5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

Het Testament van Job, het Testament van Salomo, drs. J.G. Schenderling, drs. L. Cozijnsen, Kok, Kampen, 1990, ISBN 90 242 2030 0, 132 pag., f 29,50.

Dit boek, dat verschenen is als deel 6 in de serie 'Na de Schriften, Na-bijbelse joodse en christelijke geschriften', bestaat uit de vertalingen van twee joodse geschriften uit het begin van de christelijke jaartelling. Elk wordt voorafgegaan door een inleiding van de hand van de vertaler. Het boek geeft een interessant beeld van hoe in sommige joodse kringen m.n. in de Diaspora werd omgegaan met bijbelse verhalen. Beide geschriften behoren tot het literaire genre van de z.g. testamenten. In dergelijke geschriften laat een figuur uit de Bijbel op zijn sterfbed zijn 'geestelijke testament' na aan zijn kinderen. Dat gebeurt meestal in de vorm van een lange redevoering. Het genre is geïnspireerd door de verhalen over het sterfbed van Jacob en van Jozef in Gen. 48-50. Er zijn meer van dergelijke geschriften bekend, waaronder de bekendste is de 'Testamenten van de 12 patriarchen'. De taal van de testamenten van Job en Salomo is het Grieks van de Griekssprekende Joden uit het begin van de christelijke jaartelling. Ze zijn overgeleverd binnen de christelijke kerk, omdat het rabbijnse Jodendom er kennelijk geen belang in gezien heeft deze geschriften te bewaren.

Het eerste geschrift, het Testament van Job, is een lange toespraak van Job aan de kinderen uit zijn tweede huwelijk over zijn lijden en later herstel. Maar in tegenstelling tot de Job uit Tenach, die

worstelt met God over het lijden dat hem overkomt, braverik, die zijn vrijgevigheid t.o.v. armen en weduwen breed uitmeet en alle lijden met een engelengeduld aanvaardt. De centrale gedachten achter het Testament van Job zijn volgens de vertaler: men moet ten alle tijde geduld oefenen, zelfs bij de zwaarste tegenslag, en: men moet zich niet richten op de aardse werkelijkheid, omdat die voorbijgaat, maar op de hemel en het dienen van God (pag. 14-15). Het is jammer dat de inleiding van drs. J.G. Schenderling bij dit Testament van Job nogal oppervlakkig is, evenals het notenapparaat bij de vertaling, dat zich voornamelijk beperkt tot parallellen met het bijbelse boek Job. Er wordt b.v. geen enkele poging gewaagd het geschrift te plaatsen binnen of naast welk joods of niet-joods geestelijk milieu uit die tijd dan ook. We komen daarom uit de inleiding noch over de datering, noch over de plaats van ontstaan, noch over de betekenis van het Testament van Job iets aan de weet, behalve dat het geen christelijk maar een hellenistisch joods geschrift is.

Anders is dat met het Testament van Salomo, een joods-magisch geschrift uit het begin van de 3e eeuw C.J. De inleiding en het notenapparaat van hand van de vertaler drs. L. Cozijnsen geven veel informatie, waardoor een aantal vragen rond dit geschrift wordt beantwoord. Het Testament van Salomo heeft niet het karakter van een lange rede, maar van een geschrift dat Salomo aan de zonen van Israël heeft gegeven en aan de Joden heeft nagelaten (pag. 63). Het sluit aan bij de opmerking in 1 Kon. 4:29-33 dat 'de wijsheid van Salomo groter was dan die van allen uit het Oosten en dan al de wijsheid uit Egypte'. Het Oosten (Babel) en Egypte stonden bij uitstek bekend als centra van astrologie en magie (pag. 71). In dat kader lag het voor de hand te veronderstellen dat ook Salomo over magische en occulte wijsheid beschikte. Aan dat thema is het Testament van Salomo geheel gewijd. In het grote middendeel van het geschrift trekt een bizarre stoet van boze geesten, demonen en draken voor Salomo langs, waaronder Beëlzebul, de leider van de demonen, ook bekend uit de evangeliën. Salomo bedwingt ze allemaal en sluit ze op, of stelt ze te werk ten behoeve van de tempelbouw (pag. 58).

Deze traditie van Salomo's occulte wijsheid en magische macht over demonen is in de eerste

eeuw C.J. reeds een gevestigde opvatting geweest in het Jodendom. Reeds in de evangeliën vinden we er de sporen van terug (pag. 74). Ook in de Babylonische Talmoed is een dergelijke traditie te vinden (Gittim 68a-b), waarbij de overeenkomsten met het Testament van Salomo groot zijn (pag. 68). Interessant is de vergelijking met de laat-antieke magische bronnen uit niet-joods milieu, zoals de Griekse magische papyri (pag. 75). Hier blijkt de geheel andere behandeling van de thematiek in het Jodendom. De heidense magische geschriften zijn voor een groot deel gewijd aan magische rituelen bedoeld om met behulp van demonen aan andere personen, b.v. de concurrent, schade toe te brengen of hen in de macht te krijgen. Dit element ontbreekt in joodse bronnen, waaronder het Testament van Salomo, volkomen. Hier wordt de macht van demonen niet ingeschakeld voor persoonlijk winstbejag, maar wordt die macht gebroken (pag. 76).

De opvatting van Cozijnsen dat het bij het Testament van Salomo om een gebruiksboek gaat (pag. 65), bedoeld om de in het Testament genoemde en beschreven magische namen, spreuken en rituelen in de praktijk van het dage-

lijks leven tegen de demonen in het geweer te brengen, is m.i. twijfelachtig. Als het al te beschouwen is als een gebruiksboek, dan niet zo zeer voor magisch gebruik als wel voor godsdienstig didactisch en meer nog wellicht godsdienstig psychologisch gebruik. Het leven van een Jood in de diaspora speelde en speelt zich nu eenmaal voor een groot deel niet af in afzondering. Diaspora-Joden leefden in een heidense omgeving die door-drenkt was van voorstellingen omtrent demonen en geesten. De angst voor allerlei machten en krachten die bovendien nog eens door je medemens met meer magische kennis dan jezelf tegen je gebruikt zouden kunnen worden, was enorm. Deze angst was een grote bron van macht voor wie er handig gebruik van wist te maken. In zo'n situatie kunnen ook Joden wel enige geestelijke weerbaarheid gebruiken. En als dan koning Salomo al lang geleden al die verschrikkelijke geesten en demonen onschadelijk heeft gemaakt, dan is er minder reden je mee te laten sleuren in de angst van een niet-joodse omgeving. Een interessante uitgave voor wie het Jodendom uit de Oudheid in zijn volle breedte wil leren kennen.

Peter van 't Riet

Het volgende artikel is overgenomen uit de Joodse Wachter, Orgaan van de Nederlandse Zionistenbond, jaargang 82, nr. 7, april 1991. Het geeft een interessant beeld van de aktualisering van bijbelverhalen in het huidige Israël.

Jacobs generatie in de kibboets

Kinderen die in een kibboets zijn grootgebracht, zijn vertrouwd met alle facetten van het kibboetsleven. Socialisatie en cultuurverwerving zijn nu eenmaal geen gescheiden processen. Pas vanaf hun tienerjaren komen zowel de jongens als de meisjes meer en meer in contact met de wereld buiten de kibboets. En of ze dan hun beschermde kibboetsleven in harmonie kunnen, of willen, brengen met het leven in de moderne Israelische maatschappij, hangt voor een belangrijk deel af van de mate waarin ze zich met hun groep identificeren en van hun plichtsbesef, zowel ten opzichte van de hele groep als ten opzichte van zichzelf.

De kibboets-beweging verkeert op het ogenblik, ideologisch gezien, in een onzekere periode. Met name twijfelen veel onderwijzers in de kibboets over de resul-

taten (of het ontbreken daarvan) van hun onderwijs aan de generatie die in de jaren '70 volwassen werd. We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat we, na

12 jaar, weer terug zijn bij ons uitgangspunt. Spijbelen, kleine criminaliteit, alcoholisme en drugs vormen maar een onderdeel van de problemen. Twee recente gevallen van verkrachting door jeugdbendes uit een kibboets hebben niet alleen de beweging diep geschokt, maar brachten het tot de voorpagina's van de landelijke kranten. 12 Jaar onderwijs lijkt geen noemenswaardige sporen te hebben nagelaten. Zowel binnen de Verenigde Kibboetsbeweging als binnen de Haartzi Kibboets is deze kwestie de laatste 10 jaar meermalen aan de orde gesteld - echter zonder succes.

Het zionistisch onderwijs

Volgens mij moeten we de oorzaak van de huidige ideologische problemen zoeken in de nonchalance waarmee we zijn omgegaan met het traditionele zionistische onderwijs. Vroeger bestond het zionistische opvoedingsproces uit het kweken van zowel een groeps- als een eigen verantwoordelijkheid, waarbij de eigen ont-plooiing verbonden was aan de fysieke en geestelijke verlossing van het joodse volk in een eigen land.

Voor de zionistische pioniers betekende dit dat men zichzelf, zijn volk en de wereld zag als bouwers van een nieuwe joodse maatschappij (tikoem olam) in profetische zin. En juist in die zin heeft de zionistische gedachte de huidige jeugd niet weten te bezielen, zelfs niet dat deel van hen (minder dan 50%) dat besluit in de kibboets te blijven. Het waren de jongeren van de Tweede en Derde Alijot (immigratiegolven) (1905-1925) die bewust hun weg kozen, een roeping hadden en gingen, zoals Abraham ging toen hij hoorde: 'Ga uit uw land en uit uw vaders huis naar het land dat ik u wijzen zal.' In het gedicht van Hanna Senesh lezen we iets soortgelijks:

Een stem riep en ik ging
ik ging vanwege die stem
ik ging en kon niet vallen

De pioniers konden, vanuit hun wereld-beschouwing, niet anders dan gehoor geven aan de stem in hen, ook al betekende dat een lange, zware en eenzame reis, zoals we in hetzelfde gedicht kunnen lezen:

maar op de kruising
heb ik mijn oren met koude leegte
dichtgestopt
en heb gehuild
om wat ik kwijt was

Het sterkst komen deze vastberadenheid en dit bewustzijn tot uitdrukking in een gedicht van de dichter van de Tweede Alija, Shlonski, die zichzelf ziet staan... *'op het kruispunt van nacht (verbanning) en dag (verlossing): wij hebben het aangedurfd bij het begin te beginnen, omdat we de loop van de joodse geschiedenis moesten voortzetten'.*

Van degenen die tot de eerste alijot behoorden, bleven er maar weinig, maar dat was dan ook een selecte groep waartoe

o.a. David Ben-Goerion, Levi Eshkol, Itzhak Ben-Zvi, Golda Meïr en Zalman Shazar behoorden. Deze groep heeft zijn stempel gedrukt op de ontluikende joodse staat. Deze generatie, die we de generatie van Abraham zouden kunnen noemen, heeft de generatie van Isaäk geleerd om tot het einde toe trouw te blijven. De generatie die opgroeide voor en tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog is bekend geworden onder de naam 'Dor Itzhak' omdat het beste deel ervan zich heeft opgeofferd in de strijd om de staat Israël. Binnen de kibboets-beweging is de generatie van Izaäk in de jaren '50 door een crisis gegaan. Velen van hen meenden dat de kibboets zijn tijd gehad had en dat het moment was aangebroken om de staat op een andere manier te dienen, bijvoorbeeld in het leger, de politiek of door het ontwikkelen van de economie. Toch bleef het begrip shlichot uitgangspunt voor hun handelen. Dit was (en is) de generatie van Moshe Dayan, Yigal Alon en Yitzhak Rabin. Geïnspireerd door de stichters togen zij aan het werk. Ook al liep de ideologie wat deuken op, zij stonden voor het zionistische ideaal wanneer dit bedreigd werd. Net als Izaäk, de enige patriarch die zijn land niet in de steek liet, had deze generatie zijn wortels in Israël. En net als de bijbelse Izaäk ontbrak het deze 'Dor Itzhak' aan de ideologische en geestelijke onderbouw. Velen van hen zagen zichzelf als 'doeners' en waren enigszins wars van zaken als ideologie.

De geestelijke erfenis van Dor Ya'akov

Dit gebrek aan ideologische onderbouw kwam aan het licht toen het erop aankwam de volgende generatie op te voeden, Dor Ya'akov, de generatie van Jacob. Dit is de generatie die opgroeide in de nadagen van de Jom Kippoeroorlog, de 70-er jaren, toen het geloof in de onoverwinnelijkheid van Israël aan het wankelen werd gebracht. In deze zelfde tijd kwam de rechtervleugel van de Likoeidpartij sterk naar voren. De generatie van Izaäk kon alle veranderingen binnen de Israëlische maatschappij niet voldoende analyseren en daardoor dreef de volgende generatie stuurloos rond. Door de televisie en door de toevloed van grote aantallen joodse en niet-joodse vrijwilligers raakte het kibboetsleven doordrenkt van westerse waarden en normen. En net zoals de patriarch Jacob worstelde met zijn

identiteit tegen een achtergrond van onzekerheden, zo wordt de kibboets-jeugd geconfronteerd met de vraag wat het betekent Israëliër te zijn en lid van een kibboets. En sommigen komen dan tot de conclusie dat men net zo goed een lekker leventje in Los Angeles kan leiden. Jacob moest voor het vinden van zijn identiteit strijd voeren met een engel. Maar de kibboetsbewoners van tegenwoordig lijken maar nauwelijks bereid na te denken over hun unieke joods-Israëliësch-zionistische identiteit. De bereidheid om met zichzelf en met G'd te worstelen is bijna een voorwaarde om de ware zionistische levensopvatting te vinden en deze bereidheid gaat steeds meer verloren.

De generatie van Abraham ontwikkelde zijn creatieve en revolutionaire vuur tijdens de adolescentie. Voor hen stond hun joodse identiteit nooit ter discussie; zij hadden zich immers al veel eerder verbonden met het joodse lot. In dat opzicht zou men kunnen zeggen dat het voor hen gemakkelijker was, het was erop of eronder. De huidige generatie staat echter bloot aan allerlei verleidingen. En velen kiezen dan voor de gemakkelijkere weg en zijn niet bereid hun lot aan dat van de staat te verbinden.

De generatie van Jacob zal over niet al te lange tijd de toonaangevende generatie in de kibboets zijn, ook al zullen het er maar weinig zijn. De vraag is echter of deze generatie in staat zal zijn nieuwe leiders voort te brengen, die de kibboets nieuwe impulsen zullen weten te geven in de 21ste eeuw. Dit is een van de vele vragen met betrekking tot de toekomst van het zionisme in de joodse staat.

Michael Livni (Langer)

Magen David Adom

Voor medische hulp
in Israël



Wie één leven redt,
heeft een gehele wereld gered.

giro 36 49 483
bank 33.62.54.067

STICHTING
MAGEN DAVID ADOM
NEDERLAND

Postbus 34, 3155 ZG Maasland

Het volgende artikel is voor allen die op zoek zijn naar de juiste uitspraak van het Hebreeuws overgenomen uit het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 9 augustus 1991.

Cultuurassociaties bepalen keuze voor uitspraakvariant

Feiten hebben de hinderlijke eigenschap dat je er niet tegen kan zijn. Feiten zijn feiten, ook als ze je niet aanstaan. Dat is de reden waarom voorstanders van een bepaalde mening er vaak op uit zijn hun overtuiging naar voren te brengen als een wetenschappelijk bewezen feit. Wie het dan nog niet wil geloven, heeft zand in zijn ogen en heeft per definitie ongelijk. Dit verschijnsel treedt ook op in de discussie die al enige tijd wordt gevoerd over de juiste uitspraak van het Hebreeuws. Daarover bestaat een verschil van mening dat er in het kort op neer komt dat sommigen de voorkeur geven aan een Asjkenazisch en anderen aan een Israëlietisch Hebreeuws.

Kan men dit probleem nu oplossen door te verwijzen naar de feiten? Bestaat er een aantoonbaar echte, oorspronkelijke uitspraak van het Hebreeuws, die als een weten-

door
Albert van der Heide

schappelijk bewijsbaar feit de discussie kan beëindigen?

De vraag naar de uitspraak van het Hebreeuws opent een interessant gebied van onderzoek. Het is bekend dat het Hebreeuws uit de oudste tijden alleen de medeklinkers heeft. Daarvan kan in ieder geval met zekerheid worden aangenomen dat al die verschillende tekens ooit verschillende klanken vertegenwoordigden. We menen ook te weten hoe die klanken ongeveer zijn uitgesproken. Daarvoor is er, naast de mondelinge overlevering, een hele reeks gegevens zoals transcripties in andere schriftsoorten en de situatie in verwante talen met ononderbroken uitspraaktradities zoals het Arabisch. In grote lijnen zal die overlevering wel kloppen, hoewel er onderlinge verschillen en wat andere detailproblemen zijn.

In een volgend stadium van de overlevering, wanneer de uitspraak door middel van puntjes en streepjes verder wordt vastgelegd, blijken verschillende letters op meer dan een manier te moeten worden uitgesproken. Er is dan een sin naast de sijn en een harde en een zachte uitspraak van de letters bgdkft. Voor de klinkertekens geldt hetzelfde: we waren er niet bij toen ze werden be-

dacht en wat ze beduiden, moeten we afleiden uit indirecte gegevens en mondelinge overlevering.

Hier beginnen de problemen pas goed. Niet alleen zijn er verschillende systemen van klinkeraanduiding bedacht, ook van het systeem dat toonaangevend is geworden (het zogenaamde Tiberiënsische) zijn verschillende uitspraaktradities overgeleverd. De vele verschillende tradities van het Hebreeuws vormen al met al een gevarieerd en boeiend veld van onderzoek dat geïnteresseerden veel kan leren over de geschiedenis van de taal.

Er zijn drie hoofdstromen in de uitspraaktradities van het Hebreeuws. De Jemenitische is misschien wel de oudste. Interessant is hierbij vooral dat, meer dan in enige andere traditie, ieder teken voor een aparte klank staat en dat er weinig of geen verdubbelingen voorkomen, zoals dat wel bij beide andere uitspraaktradities het geval is. Of deze uitspraak echt de oudste is, is onbekend. De Jemenieten spreken de kamats uit als een o en de patach als een ee. Is dat de oorspronkelijke uitspraak? De taalgeleerden zijn in ieder geval erg gecharmeerd van de Jemenitische uitspraak, maar het gebruik ervan neemt erg af.

De Sefardische uitspraak heeft ook goede papieren maar lijdt aan nogal wat verdubbelingen. Er zijn twee tekens voor een a en twee voor een e, er is geen verschil tussen sin en samech. Ook een probleem is de onduidelijke situatie bij de letters bgdkft. Voorts heeft de Sefardische uitspraak duidelijk twee takken, een Europese en een Arabische. De eer-

ste toont veel invloeden van de talen van Europa. In de laatste wordt de uitspraak van de medeklinkers op het Arabisch gemodelleerd en dat geeft een mooi, authentiek aandoend Semitisch effect. Maar de vraag is of dat oorspronkelijk is.

De Asjkenazische uitspraak heeft groot prestige, maar dat ontleent ze niet aan haar taalkundige betrouwbaarheid. De Asjkenazische traditie met haar vele varianten vertoont grote slijtplekken. Er zijn veel verdubbelingen (maar andere dan in de Sefardische uitspraken) en er zijn veel contrasten weggevallen. Ook een merkwaardig feit is de verschuiving van de klemtoon. Onder invloed van de vele dialecten van het Jiddisch is de Asjkenazische uit-

Bon

Hierbij geef ik mij op als abonnee van het

niw nieuw
israëlietisch
weekblad

Rapenburgerstraat 109

1011 VL Amsterdam

telefoon 6235584/6237763

Dhr./Mevr.

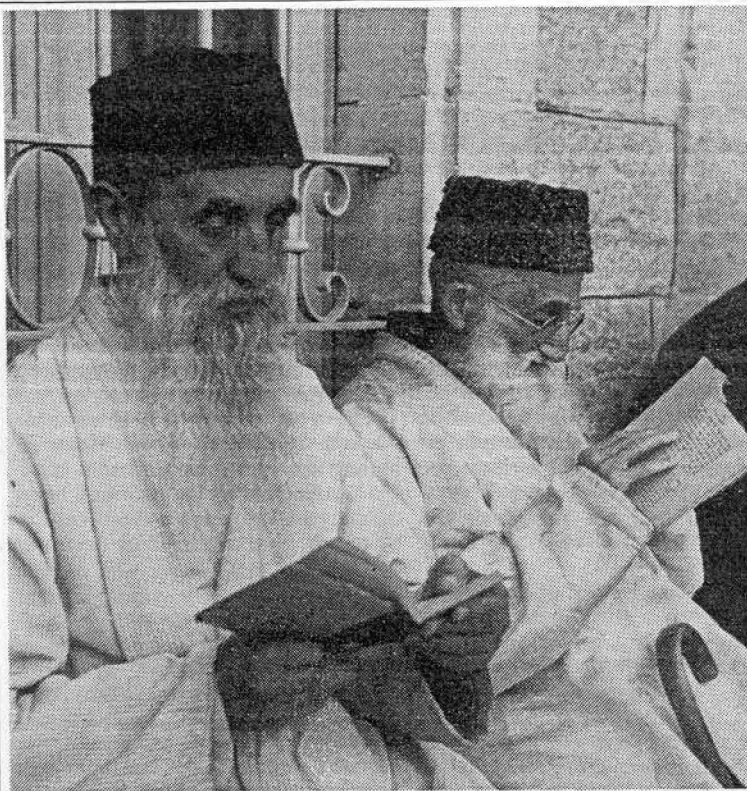
Adres:

Postcode/Plaats

Handtekening:

Het abonnementsgeld van f 132,50 p.jr./f 37,- per kwartaal*, zal door mij worden overgemaakt na ontvangst van uw acceptgirokaart op uw postgiro 14792/Bankier Amro-bank nv rekeningnr. 436177498, Sarphatistraat 47-55, Amsterdam.

* Doorhalen wat niet wordt gewenst.



Bij het lezen van Hebreeuws zijn er geen verschillen

spraak ook in vele varianten bewaard.

Naast deze drie grote uitspraaktradities zijn er een paar belangrijke mengvormen. Niet ongenoemd wil ik laten de uitspraak die in onze streken lang aan de universiteiten en hogescholen gangbaar is geweest, de *pronunciatio academica*. Het was een soort eigenzinnige aanpassing van de Sefardische uitspraak die sterk werd gekleurd door de eigen landstaal.

De jongste loot aan de Hebreeuwse taalstam, de huidige Israelische uitspraak, laat zich op interessante wijze beschrijven. Gezegd wordt altijd dat de zionisten voor hun nieuwe Hebreeuwse spreektaal de Sefardische uitspraak hebben gekozen. Dat dachten ze, inderdaad. Maar de zionistische pioniers, bijna

zonder uitzondering opgegroeid met een Asjkenazisch Hebreeuws, namen alleen die klanken van de Sefardische uitspraak over die ze zelf ook al hadden. Ze zeiden in het vervolg *bájit* in plaats van *bajes*, en *davár* in plaats van *dóver*, en legden de klemtoon anders. Het was even wennen, maar echt moeilijk was het niet. Echt moeilijke zaken, zoals het verschil tussen een *alef* en een *ajin*, een echte *tsadee* of *koef*, daar kwam het niet van. Het Israelische Hebreeuws werd een soort kleinste gemene veelvoud van een aantal verschillende uitspraaktradities die in de praktijk uitstekend bleken te voldoen. Eigenlijk zien we hier voor onze eigen ogen een nieuwe traditie ontstaan, met haar eigen varianten en eigenaardigheden.

Zo liggen de feiten. Er bestaan echter ook meningen. Er is een mening die de Asjkenazische uitspraak sterk associeert met de synagoge, met het gebed en met de orthodoxe opvattingen van het jodendom. Dat is niet zo verbazingwekkend, want toen de Asjkenazische uitspraak overheersend was, was de orthodoxie dat ook. Op degene die zich in de eerste plaats met het jodendom als religie identificeert, degene die Poilen of Mokem Ollef als zijn geestelijk huis ervaart, zal de Asjkenazische uitspraak anders overkomen dan op degene die vijandig staat tegenover de religie. Ook liefhebbers van de Jiddische cultuur herkennen in de Asjkenazische uitspraak veel dat hun dierbaar is. De oriëntaalse uitspraak daarentegen, waarin de chet klinkt als schuurpapier en de *ajin* uit de keel komt, roept een heel ander jodendom op, van donkere krullen en mooi weer, terwijl het Israelische Hebreeuws deels dezelfde en voorts alle associaties met Jeruzalem, kiboetsiem, Mosje Dajan en het Israelische leger te weegbrengt.

Kortom, in de discussie over de oorspronkelijke uitspraak van het Hebreeuws gaat het eigenlijk niet om de taalkundige feiten maar om de vraag welk soort jodendom men het meest authentiek vindt. De verschillende uitspraaktradities van het Hebreeuws vertegenwoordigen verschillende facetten van het jodendom en de joodse cultuur. Men kan over die verschillen uitgesproken meningen hebben en het bestaan van bepaalde soorten jodendom sterk betreuren. Maar men kan er ook vrede mee hebben dat de joodse cultuur altijd gevarieerd is geweest en dat die variatie er in de moderne tijd, ondanks alle veranderingen, gelukkig nog steeds is.

ABONNEMENTEN JUDAICA-BULLETIN

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het Jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

S)))))))))

di 18/02	Vrij Leerhuis Jona, inhaalavond 17/12
wo 19/02	Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom, avond 10
do 20/02	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 13
za 22/02	sjabbat Kie Tisa (Ex. 30:11-34:25)

zo 23/02	Kadercursus Abraham-verhalen van de Folkertsma Stichting in samenwerking met de Stichting Judaica Zwolle, dag 3

ma 24/02 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 11

di 25/02 *** Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle.** De heer A.F. Kuiper, journalist te Amsterdam, over: `Schrijvers over politiek in Israël, met speciale aandacht voor het werk van Amos Oz'. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.

wo 26/02 Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 8

do 27/02 Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 9

za 29/02 sjabbat Wajaqheel (Ex. 35:1-38:20)

zo 01/03 [week van de voorjaarsvakantie]

di 03/03 Cursus Sederavond, avond 1

wo 04/03 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom, eerste reserveavond

za 07/03 sjabbat Peqoedee (Ex. 38:21-40:38)

zo 08/03 Kadercursus Abraham-verhalen van de Folkertsma Stichting in samenwerking met de Stichting Judaica Zwolle, dag 4

ma 09/03 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 12

di 10/03 *** Genootschap Nederland-Israël afdeling Ommen.** Rabbijn Ing. I. Vorst te Amstelveen over: `Hoe lezen we Tenach?' Voor plaats en tijd: 05291-51581.

wo 11/03 Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 9

do 12/03 Hebreeuws II (gevoorderdencursus), avond 14

*** Werkgroep Kerk en Israël N.H. en Geref. Kerk Zwolle.** Drs. N. de Wilde over: `De liederen van de Knecht des Heren in de profeet Jesaja'. Plaats: Oosterkerk ingang Koewegje. Tijd: 19.30-21.30 uur.

za 14/03 sjabbat Wajikra (Lev. 1:1-5:26)

ma 16/03 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom, tweede reserveavond

di 17/03 Cursus Sederavond, avond 2

wo 18/03 Vastendag van Esther

do 19/03 Poeriem - Lotenfeest

Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 10

*** Genootschap Nederland-Israël afdeling Hoogeveen.** Drs. N.K. van den Akker over: `Een joodse visie op Jezus'. Voor plaats en tijd: 05280-70618.

za 21/03 sjabbat Tsaw (Lev. 6:1-8:36)

ma 23/03 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 13

wo 25/03 Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 10

do 26/03 Hebreeuws II (gevoorderdencursus), avond 15

za 28/03 sjabbat Sjemienie (Lev. 9:1-11:47)

di 31/03 *** Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle.** Dr. C.H.J. de Geus, hooft-docent Hebreeuws en Archeologie aan de Rijks Universiteit van Groningen over: `Archeologie en politiek in Israël'. Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang: gratis.

do 02/04 Hebreeuws II (gevoorderdencursus), avond 16

za 04/04 sjabbat Tazrie'a (Lev. 12:1-13:59)

ma 06/04 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 14

di 07/04 Cursus Sederavond, avond 3

wo 08/04 Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 11

do 09/04 Hebreeuws II (gevoorderdencursus), avond 17

*** Genootschap Nederland-Israël afdeling Ommen.** Drs. L. Evers te Amstelveen over: `Het Poerimfeest'. Voor plaats en tijd: 05291-51581.

za 11/04 sjabbat Metsora (Lev. 14:1-15:33)

ma 13/04 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 15

do 16/04 [witte donderdag]

vr 17/04 Seder-avond - [goede vrijdag]

za 18/04 1e dag Pesach

zo 19/04 2e dag Pesach - [1e paasdag]

ma 20/04 [2e paasdag]

wo 22/04 Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 12

vr 24/04 7e dag Pesach

za 25/04 8e dag Pesach

ma 27/04 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 16

do 30/04 Jom Hasjoah - [Koninginnedag]